

Anna Radzik

Artur Jaczewski (1863–1932) – twórca mykologii rosyjskiej

Profesorowi Andrzejowi Jaczewskiemu w 80. rocznicę urodzin

Fot. 1. Profesor Artur Jaczewski

W dniu 19 września 2007 roku w Puszkynie (dawnym Carskim Siole) odbyło się sympozjum poświęcone 100-leciu istnienia Laboratorium Mykologicznego im. Artura Arturowicza Jaczewskiego. Było to sympozjum towarzyszące XV Kongresowi Europejskich Mykologów, odbywającemu się w dniach 16–21 września 2007 roku w Sankt Petersburgu.

Laboratorium zostało założone w 1907 roku przez Artura Jaczewskiego, światowej sławy mykologa, wybitnego uczonego i organizatora, którego działalność naukowa związana była najpierw ze Szwajcarią, później zaś z Rosją. Pełniejszy obraz sylwetki uczonego uzyskamy jednak poprzez odniesienie do kraju przodków – Polski, w której żyją obecnie jego potomkowie.

Ród Jaczewskich wywodzi się ze wschodniego Mazowsza. „W r. 1419 Piotr z Lisowa dostał od księcia Janusza I 10 włók gruntu i założył Jaczewo, położone na północ od Korytnicy, od którego pochodzi to nazwisko”¹. Jaczewscy herbu Leliwa byli przez wieki właścicielami Jaczewa oraz wsi Zalesie, Górki, Górki Grubaki, Górki Średnie, Leśniki, Kruszewo, Wąsosza, Rowiska, Chrościce. Jeden z przydomków rodziny – *Podpisak*, *Podpisek* – tłumaczono tym, „iż cała rodzina umiała czytać, a płeć brzydka nawet pisać! Znajomość kunsztu pisania kultywowano w tej rodzinie od wieków. Stąd wielu Jaczewskich było sędziami, pisarzami, rejentami, a co za tym idzie ludźmi majątnymi jak na warunki Jaczewa i okolic”². Urodzony w 1832 r. w Górkach Grubakach Franciszek Jaczewski był w latach 1899–1914 biskupem lubelskim³. W dzieje kultury wpisali się również synowie jego brata Antoniego, urzędnika w powiecie konińskim guberni kaliskiej, Leonard i Kazimierz. Leonard Jaczewski (1858–1916), który ukończył Instytut Górniczy w Petersburgu, był autorytetem w dziedzinie geologii i geografii fizycznej

¹ L. Zalewski, *Szlachta ziemi liwskiej. Sejmiki, urzędy, herbarz*, Warszawa 2005, s. 121.

² T. Krawczak, *W szlacheckim zaścianku*, Warszawa–Siedlce 1993, s. 225, cyt. za L. Zalewski, *Szlachta ziemi liwskiej...*, s. 121.

³ F. Stopniak, *Franciszek Jaczewski – biskup lubelski*, Warszawa 1981.

Syberii. Prowadził m.in. roboty geologiczne i rozpoznawcze w rejonie budowanej wówczas kolei transsyberyjskiej, kierował poszukiwaniami geologicznymi w złotonośnych obszarach Syberii, był profesorem mineralogii w Jekaterynosławskiej Wyższej Szkole Górniczej oraz członkiem Komitetu Geologicznego w Petersburgu⁴.

Jego młodszy brat Kazimierz (1862–1934) był znanym dermatologiem i lekarzem naczelnym szpitala św. Józefa w Lublinie, działaczem społecznym w Lublinie i aktywnym uczestnikiem życia naukowego tego miasta. Miasto Lublin uczciło jego pamięć przez nazwanie jego nazwiskiem jednej z ulic⁵.

Praca naukowa kontynuowana była przez kolejne generacje tej rodziny: przez syna Leonarda – Tadeusza (1899–1974), wybitnego zoologa, profesora Uniwersytetu Warszawskiego⁶, oraz jego synów – Zygmunta (1928–2006)⁷ i Marka (ur. 1926), profesora energetyki.

Artur Ludwik Aleksander Jaczewski (1863–1932) wywodzi się z innej niż wspomniani uczeni gałęzi rodu, tej która w początkach XVII wieku opuściła ojczyzny zaścianek i osiadła na Wołyniu, a potem Ukrainie⁸. W *Herbarzu Bonieckiego* znajdujemy informację, iż Adam Jaczewski, „zastawny posiadacz części Perespy i Kozina od ks. Lubeckiego, spisał testament i umarł 1623 roku. Po nim części Kozina objął Jakób 1624 r. (Tekę W. Rulikowskiego)”⁹. W XIX wieku odnotowanych jest w spisie szlachty guberni kijowskiej (w latach 1834–1898) trzydziestu trzech Jaczewskich¹⁰. Są oni potomkami dwóch braci: Antoniego Baltazara i Teodora, synów Kazimierza, wnuków Marcina, prawnuków Stefana, praprawnuków Jakuba.

Teodor Jaczewski był oficjalistą i pełnomocnikiem księcia Stanisława Poniatowskiego¹¹, a następnie, gdy ten po roku 1796 rozprzedawał swe dobra w starostwie

⁴ Leonard Jaczewski podkreślał swoją przynależność do narodowości polskiej i dążył do zorganizowania życia Polonii petersburskiej w ramach tzw. Gminy Polskiej (1905). Interesował się też szkolnictwem i organizacją nauki w Polsce. Jako młody inżynier był współpracownikiem „Wiadomości z Nauk Przyrodzonych”, później pozostawał w żywym kontakcie z Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie i z utworzonymi przy nim pracowniami naukowymi. K. Maślankiewicz, J. Samujło, *Jaczewski Leonard Feliks Stefan (1858–1916)*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), Wrocław 1990, t. X, s. 287–288; S. Zieliński, *Wybitne czyny Polaków na obczyźnie*, Wilno 1935, s. 65; D. Kozłowska, *Wkład Leonarda Jaczewskiego w tworzenie nauki o wiecznej marzłoci*, „*Analecta*” 1994, z. 2, s. 137–161; idem, *Spuścizna naukowa Leonarda Jaczewskiego*, „*Analecta*” 1998, z. 2, s. 155–188.

⁵ K. Gawarecka, *Jaczewski Kazimierz Julian Wincenty (1862–1934)*, [w:] PSB, t. X, s. 286–287.

⁶ M. Mroczkowski, *Profesor dr hab. Tadeusz Jaczewski (1899–1974) Obituary*, „*Przegląd Zoologiczny*” 1974, XVIII, z. 4, s. 449–463.

⁷ Z. Giżejowski, J. Gill, *Profesor Zbigniew Jaczewski badacz biologii i rozrodu zwierząt dzikich (1928–2006)*, „*Postępy Nauk Rolniczych*” 2007, nr 4, s. 109–111.

⁸ L. Zalewski, *Szlachta ziemi liwskiej...*, s. 121.

⁹ *Herbarz polski*, cz. I: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, ułożył i wydał A. Boniecki, t. VIII, Warszawa 1906, s. 140.

¹⁰ *Список дворян киевской губернии*, издание Киевского Дворянского Депутатского Собрания, Киев 1906, s. 326.

¹¹ Teodora Jaczewskiego wspomina w swej popularyzatorskiej książce Marian Brandys: „W Petersburgu zwalcza [książę Stanisław] z energią opory biurokratyczne. W Korsuniu odbywa ciągle narady ze swymi pełnomocnikami: sędzią Ańcutą i Teodorem Jaczewskim”.

kaniowskim, nabył od niego znaczny majątek. Podzielił go między trzech synów: Adama, Józefa i Cezarego. Z małżeństwa Cezarego z Benigną Iwanowską urodziło się trzech synów: Dionizy, Władysław i Teodor, oraz córka Cezaryna¹². Teodor poślubił Wandę z Lewald-Jezierskich i miał z nią dwoje dzieci: Adama Artura Piotra i Jadwigę Marię Ewę. Syn, występujący w dokumentach rosyjskich jako Artur Fiodorowicz Jaczewski, był właścicielem majątku Hajworon w powiecie skwirskim¹³, jednakże wraz z żoną, Aleksandrą z Golicynów, *primo voto* Moszczeńską, przeniósł się do guberni smoleńskiej. Tam w majątku Rykowo powiatu gżatskiego przyszedł na świat 3 listopada 1863 roku¹⁴ ich syn Artur Ludwik Aleksander Jaczewski.

Krewni Artura ze strony ojca są znanymi postaciami w kulturze polskiej. Siostra ojca, Jadwiga z Jaczewskich Rzewuska (1843–1889), była pisarką historyczną, używającą pseudonimu Ludwik Piotr Leliwa¹⁵. Studiowaniem archiwaliów rodzinnych i pisarstwem historycznym zajęła się pod wpływem swego wuja Michała Jezierskiego (1811–1891), pisarza, uczestnika literackiej grupy petersbursko-kijowskiej, skupionej wokół „Tygodnika Petersburskiego” (I. Hołowiński, M. Grabowski, H. Rzewuski, J.I. Kraszewski). Michał Jezierski stał się także mentorem jej syna Stanisława Rzewuskiego (1864–1913), późniejszego pisarza polsko-francuskiego¹⁶. Talent literacki ujawniała w rodzinie wcześniej Cezaryna z Jaczewskich Gruszecka, siostra dziadka Artura Jaczewskiego, Teodora¹⁷.

Ze strony matki Artur jest potomkiem rosyjskiego rodu Golicynów. Jego dziadek książę Piotr Golicyn (1792–1842)¹⁸ ożeniony był z Elżbietą ze Złotnickich, rodzina posiadała majątki w powiecie gżatskim guberni smoleńskiej¹⁹.

Artur spędził dzieciństwo i młodość – jak było to w zwyczaju wielu rodzin ziemiańskich – w Szwajcarii. Naukę na poziomie szkoły średniej pobierał w domu.

Nieznany książę Poniatowski, Kraków 1996, s. 156. Por. także Heleniusz [E. Iwanowski], *Listki wichrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione*, t. II, Kraków 1901, s. 167, oraz E. Orman, *Tahańcza Poniatowskich. Z dziejów szlachty na Ukrainie w XIX wieku*, Kraków 2009, s. 15, 59.

¹² Heleniusz [E. Iwanowski], *Listki z Ukrainy*, t. III, Kraków 1902, s. 187.

¹³ *Сказания о населенных местностях киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся*, собрал Лаврентий Иванович Похилевич, Киев 1864, reprint: Біла Церква 2005, s. 197.

¹⁴ Jest to najczęściej podawana w literaturze data urodzin Artura Jaczewskiego. Wymaga ona jednak uściślenia, gdyż w części źródeł podawany jest 23 stycznia (4 lutego) 1864. W dokumentach rodzinnych – akcie chrztu oraz dokumencie wydanym przez Ogród Botaniczny w Petersburgu – jako data urodzin podany jest 23 stycznia 1869 (!) roku.

¹⁵ *Wielka rodzina w wielkim narodzie* (1879), *Mieczem i krzyżem* (1880–1, I–II), *Jan Sobieski i jego wiek* (1882–5, I–IV), *Credo* (1886), *Myśli szlachcica polskiego* (1888). J. Bujak, *Rzewuska z Jaczewskich Jadwiga, pseud. Piotr Leliwa (1843–1889)*, [w:] PSB, Wrocław 1992–1993, t. 34, s. 91; M. Ustrzycki, *Studium postaw ziemian polskich na kresach w XIX w. – przypadek rodziny Rzewuskich (gałąź na Pohrebyszczu)*, „Studia Historyczne” 2001, R. XLIV, z. 2, s. 221.

¹⁶ E. Kozłowski, *Jezierski Michał (1811–1891)*, [w:] PSB, t. 34, s. 210.

¹⁷ Heleniusz [E. Iwanowski], *Listki z Ukrainy...*, s. 189.

¹⁸ *Дворянские роды Российской Империи: 1721–1917*, т. 1, *Князья*, науч. ред. С.В. Думин, С.-Петербург 1993, т. 2, s. 52–53.

¹⁹ Г.К. Бугославский, В.А. Никитин, *Город Гжатск и его уезд*, Смоленск, 1900, с. 60–61.

Od wczesnych lat przejawiał zainteresowanie botaniką, studia podjął na Wydziale Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu Berneńskiego w Szwajcarii, uczęszczał także na wykłady Akademii w Lozannie w Szwajcarii, a także uniwersytetów w Montpellier i Sorbonie we Francji²⁰.

Około roku 1888 poślubił Marię Aleksandrowicz, córkę Marii z Bożeniec-Jełowickich i Karola Aleksandrowicza, posiadających majątek ziemski Piotrówko koło Witebska, lecz znaczną część roku spędzających na zachodzie Europy, głównie w Genewie i okolicy. Maria i Artur Jaczewscy zamieszkali w Trait koło Montreux, gdzie 15 listopada 1890 r. urodził się ich syn Stefan. Małżeństwo Artura i Marii nie było jednak udane i po siedmiu latach nastąpił jego rozpad. W rodzinnych przekazach mówiono, że istniały znaczne różnice w charakterze małżonków: Maria była piękną kobietą, lubiącą rozrywkę i życie towarzyskie, Artur – wedle tego przekazu – był człowiekiem poświęcającym się nauce, badaniom naukowym, zamkniętym i niechętnym życiu „światowemu”²¹.

Okres małżeństwa z Marią Aleksandrowicz był czasem niezmiernie intensywnej pracy naukowej Artura Jaczewskiego. Począwszy od roku 1889, zaczął się specjalizować w mykologii pod opieką Edwarda Fischera, wybitnego szwajcarskiego mykologa i ucznia Antoniego de Bary. Jaczewski opisał florę Montreux²², odbywał ekspedycje naukowe do Włoch i Algierii (1892, 1893)²³, południowej Francji (1894)²⁴. W 1892 roku opublikował wyniki pierwszych niezależnych badań, dotyczących nowego gatunku *Laestadia ilicis*²⁵. W roku 1893 założył w Montreux Towarzystwo Botaniczne (*Société botanique de Montreux*), a w latach 1893–1896 był redaktorem popularnonaukowego miesięcznika „Narcisse”, wydawanego ze środków Towarzystwa. W 1894 roku przy aktywnym wsparciu Towarzystwa Botanicznego w Montreux założył górski Ogród Botaniczny (2044 m n.p.m.) i został jego pierwszym dyrektorem. W latach 1894–1896 opublikował serię prac monograficznych na temat różnych gatunków grzybów w Szwajcarii²⁶. Za monografię na temat szwajcarskich grzybów

²⁰ Большая Энциклопедия, т. 20, С.-Петербург 1905, s. 799.

²¹ Informację tę przekazał wnuk Artura Jaczewskiego, prof. Andrzej Jaczewski. Maria Jaczewska wyszła ponownie za mąż za pułkownika armii carskiej Adolfa Paqualena, z pochodzenia Fina, który po repatriacji do Polski został oficerem Wojska Polskiego. W tym związku trwała do śmierci w roku 1941 w Warszawie. O swym pierwszym mężu – ojcu swego syna – mówiła niechętnie i niewiele.

²² *Champignons recueillis a Montreux et dans les environs en 1891 et 1892*, „Bulletin de la Société Vaudoise des Sciences Naturelles” XXIX, 111, 162–176; *Qu'est-ce que cette plante? Guide botanique des jardins de Montreux et des environs / Was ist das für eine Pflanze? Botanischer Wegweiser für Pflanzenfreunde in den Gärten von Montreux und Umgegend*, par R. Penzig & A. de Jaczewski, Montreux-Vevay 1893.

²³ *Quelques champignons récoltés en Algérie*, „Bulletin de la Société Mycologique de France” 8, 46–51.

²⁴ A. de Jaczewski, G. Boyer, *Matériaux pour la Flore Mycologiques des environs de Montpellier*, „Extrait du Bulletin de la Société botanique de France”, t. XXXIX (Session extraordinaire à Montpellier, mai 1893).

²⁵ *Laestadia ilicis (nov. sp.)*, „Bulletin de la Société Vaudoise des Sciences Naturelles” 28, s. 107

²⁶ 1894 – *Monographie des Massariées de la Suisse*, „Bulletin de l'Herbier Boissier” 2, s. 661; 1895 – *Monographie des Cucurbitariées de la Suisse*, „Bulletin de la Société Vaudoise des Sciences Naturelles” 31, s. 67; *Les Capnoidées de la Suisse*, „Bulletin de l'Herbier Boissier” 3,

z klasy Pyrenomycetes (*Monographie des Pyrenomycetes de la Suisse*) otrzymał w 1894 r. nagrodę Schläfli Szwajcarskiego Towarzystwa Badania Przyrody (Societe Helvetique des Sciences Naturelles). W tymże roku Jaczewski uzyskał srebrny medal za przedstawienie morfologii grzybów na konkursie rozpisany przez Towarzystwo Przemysłowe w Miluzie (Société Industrielle de Mulhouse).

Oprócz ekspedycji w Europie Zachodniej odbywał także badania w okolicach rodzinnego Rylkowa w guberni smoleńskiej w Rosji. Latem 1892 r. przeprowadził szerokie badania mikroflory – pierwsze tego typu, na wysokim poziomie naukowym, które stały się potem wzorem badań mykologicznych na terytorium Rosji. Jego pierwsza lista grzybów i pleśni zebranych w Rylkowie z 1892 roku została opublikowana we Francji w 1893²⁷.

Pod koniec 1894 roku Artur Jaczewski powrócił do Rylkowa, a następnie przeprowadził się do St. Petersburga. Przyczyną decyzji o wyjeździe ze Szwajcarii, gdzie tak żywo rozwijała się jego kariera naukowa, były zapewne wspomniane sprawy osobiste. Wyjazd spowodował m.in. upadek założonego przez niego ogrodu botanicznego. Wydawana we Fryburgu „La Liberté” donosi 14 czerwca 1896 roku w wiadomościach z kantonu: „*La mode d'établir des jardins botaniques sur les montagnes se repand chaque jour davantage. Après celui de Bourg-St-Pierre, il en a surgi a Zermatt, a Lecco, au lac de Côme, dans le Dauphiné, etc. Celui que la Société botanique de Montreux avait établi sur les Rochers de Naye a malheureusement périclite depuis le depart de son principal fondateur M.A. de Jaczewsky*”. Od czasu wyjazdu do Rosji głównego założyciela ogród botaniczny podupadł, zatem 8 czerwca 1896 roku został utworzony nowy komitet, którego prezydentem został H. Correvon, a ogród botaniczny zyskał nazwę Jardin Alpin des Rochers de Naye – La Rambertia²⁸. W tej postaci działa on do chwili obecnej.

Do Rosji powrócił Jaczewski jako uznany europejski ekspert w dziedzinie mykologii. Jesienią 1894 roku kontynuował badania mikroflory guberni smoleńskiej. Za trzy kolejne publikacje na ten temat, które ukazały się w Rosji²⁹, został nagrodzony w roku 1897 nagrodą Moskiewskiego Towarzystwa Badania Przyrody im. Fischera von Waldheima. W tymże roku ukazał się pierwszy w Rosji klucz do oznaczania

s. 603–606; *Les Xylariées de la Suisse*, „Bulletin de la Société Mycologique de France” 11, s. 108–137; *Les Dothidéacées de la Suisse*, „Bulletin de la Société Mycologique de France” 11, s. 155–195; *Les Chaetomiées de la Suisse*, „Bulletin de l'Herbier Boissier” 3, s. 494; 1896 – *Monographie des Calsphaeriées de la Suisse*, „Bulletin de l'Herbier Boissier” 4, s. 78–86; *Monographie des Tubercées de la Suisse*, „Bulletin de l'Herbier Boissier” 4, s. 591–602; *Monographie des Erysipheées de la Suisse*, „Bulletin de l'Herbier Boissier” 4, s. 721–755; *Étude monographique de la Famille des Sphaeriées (Fuckel) Jacz. de la Suisse*, „Bulletin de la Société Mycologique de France” 12, s. 86–119.

²⁷ *Catalogue des Champignons recueillis en Russie en 1892 à Rylkovo, gouvernement de Smolensk*, „Bulletin de la Société Mycologique de France” 1893, s. 212–222.

²⁸ Nazwa na cześć Eugeniusza Ramberta (1830–1886), profesora literatury francuskiej, poety i alpinisty.

²⁹ *Каталог грибов, собранных в Смоленской губернии в 1892 и 1894 годах, А.А. Ячевским*, „Bulletin de la Société Impériale des Naturalistes de Moscou” 1895, N.S., t. 9, s. 128–148; *III. Série de Matériaux pour la Flore Mycologique du gouvernement de Smolensk*, ibidem, 1896, t. 10, nr 1, s. 65–94; *IV. Série de Matériaux pour la Flore Mycologique du gouvernement de Smolensk*, ibidem, 1897, t. 11, nr 3, s. 421–436.

grzybów jego autorstwa³⁰, a w latach 1895–1899 redagował z W.L. Komarowem i W.G. Tranzschelem serię *Fungi Rossiae Exsiccati* w 7 cyklach.

W 1896 roku rozpoczął pracę w Ogrodzie Botanicznym przy Ministerstwie Rolnictwa (Министерство Земледелия и Государственных имуществ) i wybrany został członkiem-korespondentem jego Komitetu Naukowego. W roku 1897 odbył kilka ekspedycji po Rosji w celu zbadania chorób winorośli i morwy. Latem 1898 roku wysłany został do Austrii, Francji, Niemiec, Włoch i Szwajcarii, aby ocenić sytuację chorób winnej latorośli w tych krajach i zapoznać się z organizacją służby ochrony roślin. W 1900 roku zorganizował badania mykologiczne w guberni kijowskiej, wołyńskiej, podolskiej i chersońskiej.

W 1901 roku Artur Jaczewski został starszym ekspertem do spraw chorób roślin w Ministerstwie Rolnictwa, a następnie objął kierownictwo Centralnej Stacji Patologii Roślin przy Ogrodzie Botanicznym. Do roku 1905 kontynuował wyprawy poświęcone badaniom chorób roślin na różnych obszarach Rosji, szczególnie winnej latorośli, słonecznika, bawełny, zbóż i upraw ogrodniczych. W tym samym czasie zorganizował sieć korespondentów na obszarze całego kraju, którzy informowali o chorobach roślin na poziomie lokalnym. Informacje od korespondentów stały się podstawą wydawanego przez niego w latach 1903–1917 rocznika „Ежегодник сведений о болезнях растений”. Był to pierwszy skoordynowany i spójny wysiłek zapisu chorób roślin w Rosji. W latach 1902–1904 Jaczewski redagował ponadto biuletyn popularnonaukowy „Листок для борьбы с болезнями и повреждениями растений”. W tym okresie powstały jego znaczące prace monograficzne: *Микологическая флора Европейской и Азиатской России*, t. I: *Пероноспорные* (1901); *Грибные болезни хлебов, картофеля, капусты и яблони* (1902); *Ржавчина наших хлебных злаков* (1902); *Болезни и повреждения картофеля* (1903); *Болезни и повреждения хлопчатника* (1903); *Грибные паразитные болезни виноградной лозы* (1906). Za drugi tom monografii *Микологическая флора Европейской и Азиатской России*, t. II: *Слизевки* (1907) Jaczewski otrzymał ponownie nagrodę im. Fischera von Waldheima.

Na Międzynarodowym Kongresie Botanicznym w Wiedniu w 1905 roku³¹ Jaczewski oficjalnie reprezentował Rosję i przedstawił w imieniu rosyjskich botaników zmiany i uzupełniania w zasadach nazewnictwa grzybów.

Rok 1905 przyniósł znaczącą zmianę w życiu osobistym uczonego – małżeństwo z Katarzyną Bułharyn³², córką Władysława, wnuczką Tadeusza Bułharyna (1789–1859)³³. W 1908 roku urodził się w tym związku drugi syn Artura Jaczewskiego, Piotr.

³⁰ *Определитель грибов*, Москва 1897.

³¹ W Komitecie organizacyjnym zjazdu byli uczeni polscy z zaboru austriackiego - profesorowie Teofil Ciesielski ze Lwowa, Edward Janczewski i Józef Rostafiński z Krakowa oraz Marian Raciborski z Dublan.

³² W Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk zachował się list K. Jaczewskiej do W.L. Komarowa z dnia 24.05.1939 r. (nr 1685), w którym zwraca się ona z prośbą o ponowne wydanie niektórych prac zmarłego męża, a także o druk pracy pozostawionej w rękopisie. Znajomości Katarzyny Jaczewskiej z L.F. Dostojewską poświęcony jest artykuł: А. Сочагин, *Неизвестный корреспондент Любови Федоровны Достоевской*, „Нева” 12/2006, s. 272–274.

³³ L. Bazyłow, *Polacy w Petersburgu*, Wrocław 1984, s. 158–169.

Fot. 2. Profesor Andrzej Jaczewski przed tablicą upamiętniającą powstanie Laboratorium Mykologicznego i Fitopatologicznego im. A.A. Jaczewskiego

Zmianie sytuacji osobistej towarzyszyła zmiana w pracy zawodowej. Artur Jaczewski utworzył w 1907 roku i objął kierownictwo Biura Mykologii i Fitopatologii przy Komitecie Naukowym Ministerstwa Rolnictwa, laboratorium nowego typu i nowoczesnego ośrodka naukowego. Jaczewski przekazał w darze nowej instytucji swoje bogate herbarium oraz bibliotekę, liczącą ponad 15 000 tomów, w tym wiele unikatowych wydań, monografii i periodyków naukowych. Program badań naukowych obejmował rozległą działalność wydawniczą. Pod redakcją Jaczewskiego ukazywały się w latach 1908–1915 *Труды Бюро по микологии и фитопатологии*, a następnie *Материалы по микологии и фитопатологии* (1915–1931)³⁴. Biuro Mykologii i Fitopatologii było ważnym ciałem doradczym koordynującym wysiłki

mykologów i fitopatologów z różnych rejonów Rosji. W miarę postępu prac rozwijano tu nowe kierunki badań, np. w dziedzinie odporności roślin, mykologii gleby, kwarantanny roślin, chorób wirusowych i bakteryjnych i in.

W roku 1907 wydał Jaczewski podręcznik na temat fitopatologii *Болезни растений (фитопатология)*, który przez dłuższy czas był jedyną taką pozycją w języku rosyjskim³⁵. Podobną rolę w przygotowaniu kadr mykologów i fitopatologów odegrały stworzone przez Artura Jaczewskiego opisy flory i klucze identyfikacyjne: *Определитель грибов, т. I – Совершенные грибы* (1913), т. II – *Несовершенные грибы* (1917). Na uwagę zasługują prace poświęcone chorobom poszczególnych roślin: *Ржавчина хлебных злаков России* (1909), *Грибные и бактериальные болезни клевера* (1916).

Jaczewski był utalentowanym popularyzatorem osiągnięć naukowych nie tylko poprzez swoje publikacje, lecz także poprzez wykłady, np. niedzielne w Muzeum Rolnictwa, organizację wystaw na temat fitopatologii w centrach rolniczych, wystawy eksponatów herbarium. Już w Centralnej Stacji Fitopatologicznej w Ogrodzie Botanicznym organizował kursy dla instruktorów fitopatologów, które później były kontynuowane przez Biuro Mykologii i Fitopatologii. Wykładał ponadto w Katedrze Mykologii i Fitopatologii Kursów Stebutowskich w Kamiennoostrowskim Instytucie Rolniczym³⁶.

³⁴ Jaczewski był w latach 1908–1917 członkiem redakcji czasopisma „Вестник садоводства, плодоводства и огородничества”, a także czasopism zagranicznych, np. „Phytopathologische Zeitschrift”.

³⁵ Książka była ponownie wydawana w latach 1908, 1910 i 1911.

³⁶ Nazwa otwartych w 1904 roku w Sankt-Petersburgu Stebutowskich Żeńskich Kursów Leśnych pochodzi od założyciela, profesora agronomii Iwana Aleksandrowicza Stebuta, zwolennika kształcenia kobiet w zakresie szkolnictwa wyższego.

Jaczewski był członkiem licznych towarzystw naukowych w Rosji³⁷, ale także we Francji, Niemczech, Szwajcarii, Włoszech i innych krajach. Przez wiele lat reprezentował Rosję w Międzynarodowym Instytucie Rolniczym w Rzymie. Jego kontakt z kolegami z zagranicy był łatwiejszy dzięki znajomości sześciu języków europejskich – zazwyczaj występował z referatem w języku tego państwa, w którym odbywał się kongres³⁸.

Po roku 1917 Jaczewski nie opuścił swojego warsztatu pracy³⁹, w którym jednak nastąpiły zmiany organizacyjne. Biuro Mykologii i Fitopatologii zostało przekształcone w Oddział Mykologii i Fitopatologii Naukowego Komitetu Rolniczego, a następnie włączone do Państwowego Instytutu Agronomii Eksperymentalnej.

W 1921 r. Artur Jaczewski wspólnie z M.I. Wawiłowem odbył podróż służbową po Ameryce Północnej i Europie Zachodniej. W USA uczestniczył w Międzynarodowym Kongresie Rolniczym, a w drodze powrotnej odwiedził instytuty biologiczne i agronomiczne w Anglii, Francji, Holandii, Niemczech i Szwecji. Wyjazd ten przyczynił się do wznowienia kontaktów naukowych z zagranicą w dziedzinie rolnictwa.

W 1923 roku został członkiem-korespondentem Rosyjskiej Akademii Nauk⁴⁰, a rok później uroczystie obchodzono 35-lecie jego pracy twórczej. Z tej okazji Oddział został przemianowany na Laboratorium Mykologiczne i Fitopatologiczne im. Artura Jaczewskiego. W 1929 roku Jaczewski został jednak odsunięty od kierowania Laboratorium, które – wraz z herbarium i biblioteką – włączono do Wszechzwiązkowego Instytutu Ochrony Roślin. W 1930 roku był Jaczewski jednym z organizatorów Wyższych Kursów Zoologii i Fitopatologii Stosowanej w Leningradzie przekształconych następnie w Instytut Zoologii i Fitopatologii, on zaś został dziekanem Wydziału Fitopatologicznego.

Pośród prac wydrukowanych po 1917 roku na szczególną uwagę zasługują: *Карманный определитель грибов*, вып. 1: *Голосумчатые грибы* (1926), вып. 2: *Мучнисто-росяные* (1927), *Болезни хлопчатника* (1931). W 1930 roku, gdy zorganizowana została na terytorium Rosji sieć punktów obserwacyjnych, wydał znany później wszystkim rosyjskim fitopatologom *Справочник фитопатологических наблюдений* (1930). W 1927 r. powstały prace, w których poruszał zagadnienia teoretyczne: *К вопросу о видообразовании у грибов*, *К филогенетике грибов*. Wspólnie z synem, Piotrem Jaczewskim, wydał w 1931 r. pierwszy tom z serii zaplanowanej na 7 części: *Определитель грибов. Совершенные стадии. Фикомицеты*. Realizację tego planu uniemożliwiła śmierć uczonego Leningradzie 12 lutego 1932 roku⁴¹.

³⁷ M.in. wiceprzewodniczącym Rosyjskiego Towarzystwa Sadownictwa i Ogródnictwa.

³⁸ М.К. Хохряков, *К 100-летию со дня рождения профессора А.А. Ячевского*, [w:] *Труды Всесоюзного научно-исследовательского института защиты растений. Выпуск 23. Сборник материалов симпозиума, посвященного М.С. Воронину и А.А. Ячевскому*, Ленинград 1964, s. 26.

³⁹ W roku 1917 herbarium liczyło ponad 100 000 egzemplarzy i było wedle świadectwa niektórych zagranicznych uczonych jednym z najlepszych w Europie i największym w Rosji. Por. М.К. Хохряков, *К 100-летию...*, s. 21.

⁴⁰ Od 1925 roku Akademii Nauk ZSRR.

⁴¹ Pośmiertnie w 1933 roku opublikowana została jego praca *Основы микологии*, która – wedle opinii mykologów – do dziś nie straciła na aktualności, a w 1935 roku znakomite dzieło *Бактериозы растений* (pod redakcją i z uzup. N.A. Naumowa).

Różnie potoczyły się losy synów Artura Jaczewskiego, jego polskiej⁴² i rosyjskiej rodziny. Stefan Jaczewski chodził do szkoły średniej w Warszawie, w latach 1908–1914 studiował na wydziale przyrodniczym Uniwersytetu w Genewie. Uczestniczył w polskim ruchu niepodległościowym, po wojnie odznaczony został Medalem Niepodległości. Przez całe życie zawodowe był nauczycielem biologii, cenionym pedagogiem i wychowawcą. Uczył w szkołach warszawskich, był dyrektorem gimnazjum i liceum w Milanówku. Ożeniony z Marią ze Świątkowskich miał dwoje dzieci – Hannę (ur. 1927) i Andrzeja (ur. 1929). W okresie II wojny światowej był organizatorem tajnego nauczania w Milanówku i współpracował blisko z ruchem oporu. Zmarł w roku 1947. Czynnym członkiem Szarych Szeregów był jego syn Andrzej, który w okresie powojennym należał do grupy AK „Krzysztof”. Aresztowany w roku 1946, ukrywał się do amnestii w roku 1947. Wydaje się, że właśnie on – absolwent Akademii Medycznej w Warszawie w 1952 roku, którego doktorat w roku 1964 poświęcony był seksuologii wieku rozwojowego, zaś habilitacja w roku 1973 medycynie szkolnej, profesor nauk humanistycznych, twórca Katedry Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania na Uniwersytecie Warszawskim – jest najbliższy naukowej pasji dziadka, którego nigdy nie poznał. Talent popularyzatorski przypomina rozpoczęta w latach 60. i kontynuowana przez 26 lat współpraca Andrzeja Jaczewskiego z Telewizją Polską i prowadzone przez niego programy popularnonaukowe dla szkół, pasję społecznikowską – trwający przez całe życie związek z ruchem harcerskim.

Drugi syn Artura Jaczewskiego, Piotr, współautor jednej z ostatnich książek ojca, ożenił się w 1933 roku z Wierą Komarową, miał z nią dwóch synów: Artura, zmarłego w dzieciństwie, i Witalija. Piotr Jaczewski stracił życie w czasie blokady Leningradu w 1942 roku, przyczyną śmierci było zapalenie płuc, spowodowane dżurami przeciwlotniczymi na dachach bombardowanego miasta. Śmiertelną ofiarą leningradzkiego głodu była w 1942 roku matka Piotra, Katarzyna Jaczewska. Wojnę przeżyła żona Wiera oraz syn Witalij, którzy opuścili Leningrad tzw. drogą życia przez jezioro Ładoga wraz z ewakuowanym Laboratorium⁴³.

Polskie i rosyjskie korzenie Artura Jaczewskiego, jego rozumienie swej tożsamości narodowej, stosunek do spuścizny przodków, a także do zmieniającej się rzeczywistości społecznej i politycznej wymagają dalszych badań i poszukiwań archiwalnych. Nie można jednak oprzeć się wrażeniu, że w nauce widział on punkt odniesienia i cel swoich działań oraz, że potrafił w pełni wykorzystać niezwykle talent i przywileje, wynikające z urodzenia i uzyskanego wykształcenia, by w owej nauce stworzyć dzieło trwałe.

⁴² Polskie korzenie Artura Jaczewskiego nie były znane w 2007 r. pracownikom Rosyjskiego Naukowo-Badawczego Instytutu Ochrony Roślin (Всероссийский Научно-Исследовательский Институт Защиты Растений – ВИЗР), którego częścią jest obecnie Laboratorium. Od 2007 r. trwa korespondencja między prof. Andrzejem Jaczewskim a Ludmiłą Iwanowną Berestecką, kustoszem herbarium VIZR, w wyniku której uzupełniane są dane i dokumenty. W 2009 roku prof. Andrzej Jaczewski odwiedził Laboratorium w Carskim Siole.

⁴³ Informacja od L.I. Beresteckiej.